

SLOVENŠČINA IZ BESEDE V KRETNJO. PRIMER RABE SLOVENSKEGA ZNAKOVNEGA JEZIKA V ŠOLI

ANA ELIZABETA KERMAN DE LUISA¹ & ANDREJA ŽELE²

Potrjeno/Accepted

20. 6. 2023

Objavljeno/Published

17. 7. 2023

¹Osnovna šola Franceta Prešerna Črenšovci, Slovenija

²Univerza v Ljubljani, Znanstvenooziskovalni center SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

KORRESPONDENČNI AVTOR/CORRESPONDING AUTHOR

ana.kerman@gmail.com

Izvleček/Abstract

Pri obeh jezikovnih sistemih, v verbalnem jeziku oz. ubesedeni slovenščini in slovenskem znakovnem jeziku, se srečujemo tudi z osnovnimi besedotvornimi oz. znakovnimi prvinami, ki so v nadaljevanju gradniki tvorjenih besed in kretenj. V slovenskem jeziku tvorimo besede po besedotvornih postopkih, kot so izpeljava, zlaganje, sestavljanje, ki so hkrati predstavljeni tudi kot besedotvorni tipi. Za izražanje teh besedotvornih tipov so pri znakovtorju na voljo vizualne prvine: mimika, oblika roke in prstov, hitrost gibanja, smer gibanja in kretalni prostor.

Ključne besede:

slovenski jezik,
slovenski znakovni
jezik, osnovna in
tvorjena kretnja,
tolmačenje, poučevanje.

Keywords:

Slovene language,
Slovene sign language,
basic and compounded
sign, interpreting,
teaching.

Slovene language from word to sign. An example of the use of the Slovene Sign Language in school

Both language systems, spoken Slovene and Slovene Sign Language, are composed of basic word formation or sign formation elements, which act as cornerstones for compounded words and signs. The formation of new words in Slovene language is realised by adding suffixes after the base or stem of a word, linking together two or more bases with infixes, or adding prefixes before the base or stem of a word. To express these word formation types, sign formation adopts visual elements: facial expression, hand- and finger shape, signing speed, signing orientation and signing space.

UDK/UDC:

811.163.6'221.24

DOI <https://doi.org/10.18690/rei.16.Sp.Iss.2986>

Besedilo / Text © 2023 Avtor(ji) / The Author(s)

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons CC BY Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna.

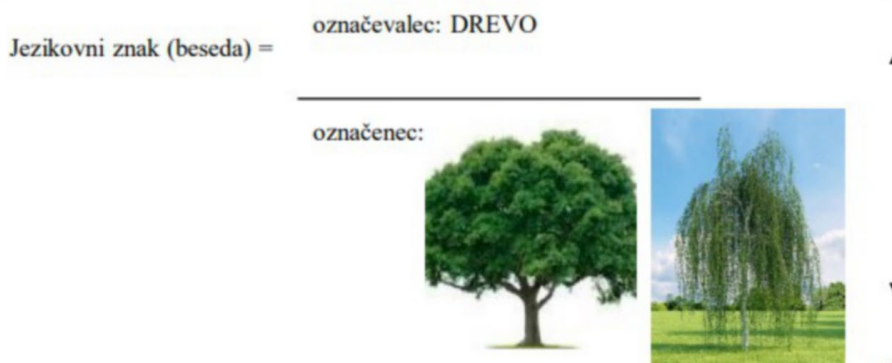
Uporabnikom je dovoljeno tako nekomercialno kot tudi komercialno reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem, javna priobčitev in predelava avtorskega dela, pod pogojem, da navedejo avtorja izvirnega dela. (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Uvod

Slovenski in slovenski znakovni jezik sta ločena in samostojna jezikovna sistema, oba s svojim lastnim ustrojem. Pravimo jima naravna jezika, za katera je značilno naravno razvijanje skozi rabo, brez zavestnega načrtovanja. Pri ubesedovanju imamo najprej izgovor in zapis, pri kretalni govorici, tj. pri govorici s kretnjami, pa sta to kretnja in znakovni zapis te kretnje (eno ali več sestavinska). Obravnavali bomo rabo slovenskega znakovnega jezika tudi v šoli.

De Saussure (1916; 1997) trdi, da je jezik sistem znakov, kjer je pomembna zveza med smislom in slušno podobo, oba dela znaka sta del mentalnega področja. Znak je sestavljen iz označevalca – to so izrazne oz. slušne podobe, opisi – in označenca – kar so koncepti, ki jih označevalec opisuje (Žele, 2010; Dvorščak, 2017). Pojmovanje leksema *drevo* je sestavljeno iz besede *drevo* in idej, predstav, ki jih posamezniki o drevesu imajo. Pomembno je dejstvo, da je povezava med označevalcem in označencem arbitrarna; sta medsebojno vzajemno povezana ne glede na to, ali je v izhodišču iskanja pomen ali izraz (Žele, Bauman, 2011; Dvorščak, 2017).

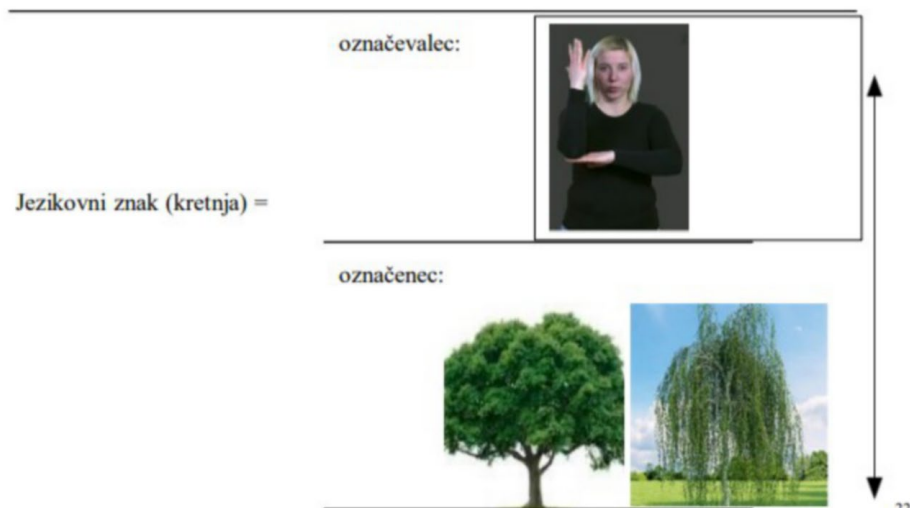

Slika 1: Jezikovni znak (beseda): drevo

Pred podrobnim raziskovanjem znakovnih jezikov je veljalo prepričanje, da so kretnje neke vrste risbe, risane po zraku, ali neke vrste pantomima, in da so povsem ikonične. To je bil eden izmed razlogov, da so bili znakovni jeziki zapostavljeni. Prevladovalo je mnenje, da je odnos med obliko oz. izrazom in pomenom temeljna značilnost jezika, s pomočjo katere je možno razlikovati jezikovno komunikacijo od ostalih oblik komunikacije.

Prvi raziskovalci na področju znakovnih jezikov so si prizadevali, da bi dokazali tudi pogosto arbitrarno vez med obliko in pomenom v kretnji. Izpostavili so, da obstajajo tudi kretnje za abstraktne pojme: *občudovati*, *verjeti*, *odločiti*, ki ne morejo biti ikonične, saj nekretalci ne bi nikoli uspeli uganiti njihovega pomena. S tem se je potrdilo dejstvo, da čeprav je motivacija v kretnjah pomembna, je konvencionalnost pomembnejša (prim. Hill et al., 2019).

V slovenskem znakovnem jeziku se dogaja podobno kot v ubesedenem slovenskem jeziku; označenec je prav tako ideja, koncept, predstava, označevalec je izrazna oz. vidna podoba gibov. Iz njiju je nastala kretnja kot podoba gibanja – rok, prstov, mimike – in ideje, predstave o neki entiteti (Dvorščak, 2017). Kretnja za *drevo* v različnih znakovnih jezikih lahko spominja na stereotipično drevo: deblo, višina drevesa ali splošna oblika drevesa. Kretnje so si med seboj lahko vsekakor zelo različne, kar kaže na jezikovno specifične vidike oz. predstave, ki so včasih lahko pomembnejši kot povezave z vizualno podobo (prim. Hill et al., 2019).

Slika 2: Jezikovni znak (kretnja): drevo

Tvorjenost besed nasproti tvorjenosti kretenj

Besedotvorna teorija temelji na dvodelni sestavi tvorjenke, besedotvorni podstavi in obrazilu. Obrazila so pomensko različna, s čimer lahko razlikujemo med različni tipi tvorjenk. Obrazila so glede morfemske sestave lahko eno- ali večmorfemska.

Med tvorjenke so uvrščene navadne izpeljanke, tvorjenke iz predložne zveze in medponsko-priponske zloženke (Vidovič Muha, 2018).

Primeri:

PARKIRIŠČE ← [tam, kjer] parkira [-mo]

PODVOZJE ← [to, kar je] {pod} voz [-om]

ŽAROMET ← [tisti, ki] meče [-ø] žar[-ek]

Medponskoobrazilne zloženke so tvorjenke iz podredne samostalniške zveze. Medponsko obrazilo je lahko izrazno samostojno (-o- in -e-jevsko) in homonimno s končnico (Vidovič Muha, 2018).

Primer: AVTOCESTA ← cesta [za] avt [-o]

Sestavljenke imajo predponsko obrazilo navadno iz prislovov zunanjih okoliščin. Sicer pa je na podlagi pomena predponskega obrazila mogoče ločiti dva tipa:

- obrazilo izraža samo faznost

Primer: ZGNITI ← do konca gniti

- obrazilo izraža prislovni pomen

IZKRCATI ← krcati [iz = 'ven']

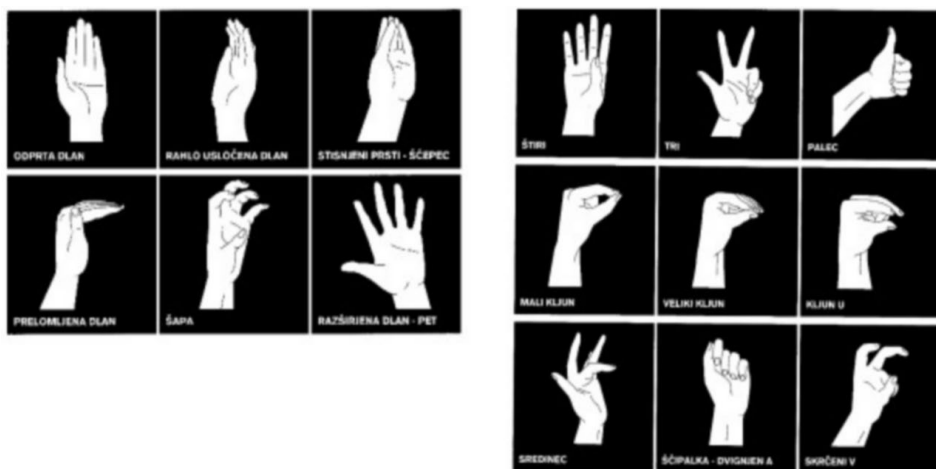
Pri modifikacijskih izpeljankah se v priponsko modifikacijsko obrazilo pretvarjajo lastnostni pridevniki: kakovostni (*prijeten, simpatičen, neprijeten, nesimpatičen*) in merni, ki vključujejo prostor (*velik, majhen*) ali čas (*star, mlad*), in količinski pridevniki (*več, veliko*) (Vidovič Muha, 2018).

Primer: LADJICE ← [majhne] ladj [-e]

Pri besedotvorju ugotavljamo, koliko ima novotvorjena beseda obrazil in kam jo glede na tip obrazila uvrstimo. Kretnja pa za svojo realizacijo oz. uresničitev potrebuje določene temeljne elemente, ki jih lahko izrazi oblika roke, oblika prstov, gibanje, mimika in mesto kretanja. Kakršno koli spreminjaje teh temeljnih prvin pomembno vpliva na tvorjenje kretenj v slovenskem znakovnem jeziku, zato bo vsaka izmed osnovnih prvin tu posebej predstavljena opisno in hkrati razločevalno.

Oblika roke, prstov in gibanje

Vsaka krettnja v slovenskem znakovnem jeziku je realizirana z obliko roke. Oblika dlani, pri kateri imajo vsi prsti enak položaj, npr. so vsi iztegnjeni, pokrčeni ali so v stiku/kontaktu, je osnovna oblika dlani. (Žele, Bauman 2011; Pavlič, 2019). Sicer pa poznamo več oblik dlani: odprta dlan, razširjena dlan, rahlo usločena dlan, drža za številko štiri, drža za številko tri (skrčena številka tri), palec, sredinec, prelomljena dlan, šapa, prelomljen V, ščepec, veliki kljun, mali kljun, kljun U.

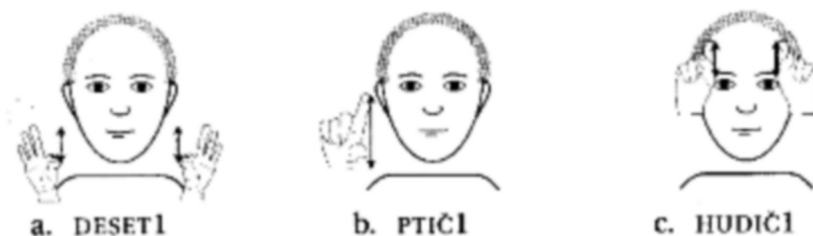
Slika 3: Oblike roke (Podboršek, Krajnc, 2013)

Obliko roke lahko tvori tudi prstna abeceda. S posamezno črko, ki se ji dodata še gibanje in mimika, je možno pokazati več kretnej (Podboršek in Krajnc, 2013).

Pri sestavi kretnej imajo zelo pomembno vlogo tudi prsti, ki so lahko aktivni ali pasivni, tj. v gibanju ali mirujejo. Aktivni prsti se gibajo oz. spremenijo svoj položaj, npr.: DESET, PTIČ, HUDIČ. Če pri kretnji npr. deset ne bi bila aktivna prsta samo palec in kazalec, bi to bila popolnoma druga krettnja z drugim pomenom. Prsti so v slovenskem znakovnem jeziku razlikovalne oznake, saj ko jih spreminjamo, se spreminja pomen kretnje.

Slika 4: Enoročna abeceda slovenskega znakovnega jezika (Podboršek, Krajnc, 2006)

Slika 5: Prikaz kretenj: deset, ptič, hudič (Pavlič, 2019)

Kretnja brez gibanja ne obstaja. Slovenski znakovni jezik pozna tri vrste gibanja:

- krožno, ki ga omogočajo komolec, zapestje in palec,
- ravno, ki ga omogočajo rama, komolec, zapestje, členki, prsti, dlan in
- kombinirano, ki ga omogočajo ravno gibanje komolca in krožno gibanje zapestja.

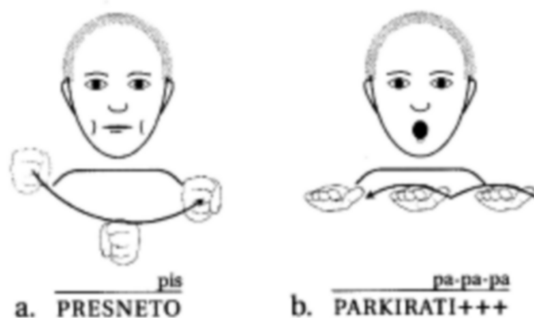
Gibanje je prav tako ena izmed temeljnih razločevalnih oznak, saj s spreminjanjem hitrosti, smeri, intenzitete, spreminjamo pomen kretnji (Pavlič, 2019).

Mimika

Mimiko uporabljamo pri sporazumevanju, saj tudi pri ubesedenem govoru poleg besed lahko uporabljamo tudi telesne in obrazne gibe. Mimika obraza je v znakovnih jezikih obvezen del kretenj, saj izraža notranje občutke (*veselje, jeza, žalost*), občutke vonja (*diši, smrdi*) in okusa (*kislo, grenko, pekoče*) (prim. Pavlič, 2019).

Zaradi vpliva ubesedenega jezika je prisotna tudi mimika ust. Usta izvedejo več vrst mimike, saj uporabniki slovenskega znakovnega jezika med kretanjem izgovarjajo besede z istim ali vsaj sorodnim pomenom. To je največkrat uporabljeno za označevanje ponovljenih dovršenih dejanj (Pavlič, 2019).

Odpiranje ali zapiranje ust služi za posnemanje odpiranja in zapiranja dlani. Prav tako pa tudi z oralizacijo razločujemo med dvema popolnoma enakima kretinjama, s popolnoma drugačnima pomenoma. Sama oblika ust je pogosto posnema klasifikatorsko kretinjo, zlasti njeno obliko in velikost.

Slika 6: Prikaz obrazne mimike pri kretnjah presneto in parkirati (Pavlič, 2019)

Obrazna mimika je pomembna tudi za določanje meje med skupki kretenj ali stavki, in sicer z dvigom/spustom obrvi, pomežikom, odkimavanjem (prim. Pavlič, 2019).

Mesto kretanja

Mesto kretanja je območje telesa kretalca, kjer se izvajajo kretnje oz. je nekakšen navidezni okvir od vrha glave do pasu in med obema ramama. Slovenski znakovni jezik pozna različne načine kretanja, in sicer brez dotikanja ali z dotikanjem telesa: dotikanje glave, trupa, rok, dlani, izjemoma tudi stegen (Podboršek in Krajnc, 2013). Kretnje lahko glede na lokacijo delimo na obtelesne in prostorske. Obtelesne imajo stalno določeno mesto izvajanja, ki si ga je potrebno zapomniti skupaj z obliko dlani, mimiko, gibanjem, usmerjenostjo.

Prostorske kretnje nimajo stalno določenega mesta. Če so izvedene v nevtralnem kretalnem prostoru, to je v prostoru neposredno pred kretalcem, so odkretane brez stavka, medtem ko v stavku morajo imeti neko določeno mesto (Pavlič, 2019). Mesto kretanja je razločevalna oznaka, saj če spremenimo mesto kretanja, spremenimo pomen kretnji.

Slika 7: Prostor kretanja (Podboršek, Krajnc, 2006)

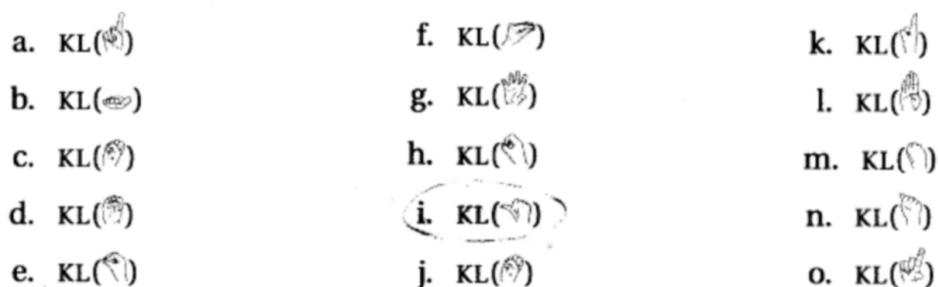
Prvine znakovtorja

Znakotvorje je z vidika znakovnih jezikov opredeljeno kot nauk o nastajanju/tvorjenju novih kretenj iz osnovnih že obstoječih kretenj in nauk o zapisu poteka nastajanja nove kretnje.

Prvine znakovtorja pa so osnovne sestavine, tj. gib, mimika ipd., katerih oblika, potek, smer in intenziteta morajo biti tudi zapisani z ustreznimi znaki. Vse te osnovne prvine ne sodelujejo le pri nastajanju osnovne kretnje, ampak so soudeleženi tudi pri oblikovanju tvorjenih kretenj po morebitnih znakovnih tipih, ki so v nadaljevanju tudi predstavljeni.

Klasifikatorji (KL) za obliko

Klasifikatorji so kretnje, pri katerih roka posnema vizualno podobo predmeta in ga uvrsti v določeno skupino glede na podobo, obliko in vlogo, velikost in način uporabe ter glede na podobnost: v višini, ploščatosti, okroglosti, debelini, valjavnosti, tankosti, majhnosti ali pa so to krožni predmeti, predmeti z ozkim in širokim rezilom, predmeti z ročajem, krogle (prim. Žele, Bauman, 2011; Pavlič, 2019).

Slika 8 Vizualne podobe klasifikatorjev (Pavlič, 2019)

Klasifikatorji sodelujejo pri sestavi novih kretenj skozi tri znakovne procese leksikalizacije, posamostaljenje in zlaganje, pri čemer uporabljamo klasifikatorski glagol. To je glagol, ki »z obliko roke /.../ posnema obliko in velikost predmeta, z gibanjem pa njegov obstoj, premikanje ali rokovanje« (Pavlič, 2019, str. 94). Pri leksikalizaciji uporabimo glagol s konkretnim pomenom, in ne klasifikatorski glagol, saj oblika roke več ne posnema nekoga oz. nekaj. Z vidika leksikalizacije oblika roke npr. 'skakati' ne pomeni več udeleženca (človeka), temveč jo uporabimo za 'skakanje živali'. Posamostaljenje se npr. v znakovnem jeziku zgodi takrat, ko se izhodiščnemu (klasifikatorskemu) glagolu spremeni gibanje – zmanjša se dolžina. Posledično kretnje niso oz. ne morejo biti več posnemovalne, ampak so obravnavane kot navadni samostalniki (Pavlič, 2019).

Primer: VOZITI-KL (oblika LADJE) → LADJA

Andreja Žele (2010, str. 4) dodaja, da se pri besedotvornih in znakovnih tvorjenkah lahko vzpostavi razmerje, »zlasti razmerje glagol – samostalnik, [t]ako[da] je oblika kretnje enaka, intenzivnost premikanja pa večja pri npr. *pomesti* in manjša pri *metla*, večja pri *likati* kot pri *likalnik*, [saj se s] kretnjo jasno izrazi glagol, motiviran iz samostalnika, npr. *odsekati*, *peščiti* ipd«. Pri zlaganju se obstoječemu samostalniku doda klasifikatorski glagol, iz česar nastane nov samostalnik s sorodnim pomenom. Ta postopek je opredeljen kot bolj arbitraren in zato manj predvidljiv (Pavlič, 2019).

Primer: ROŽA + NAHAJATI SE-KL (POSODA) → LONČNICA

Tudi Joseph C. Hill v knjigi *Sign Languages Structure and Context* (2019) trdi podobno, in sicer da je to produktiven proces, pri katerem se uporabljajo specifične oblike roke, ki upodabljajo različne skupine predmetov. Ti so razumljeni kot klasifikatorji in razdeljeni na :

- celoto (whole entity);
- ravnanje s predmeti (handling) s predmeti, kako držimo ploščate predmete določene debeline (*trdi disk, knjigo, kladivo*);
- del telesa (body part), kjer oblika roke predstavlja del telesa človeka (iztegnjena kazalec in sredinec);
- določevalec velikosti in oblike (size-and-shape specifier), ki se uporablja za opis velikosti ali oblike predmeta (*velika, mala hiša, cev, ročaj metle ali ročaj kovčka*).

Pri določenih klasifikatorskih kretanjah lahko uporabimo tudi obe roki. V primeru, da sta obe roki celoti (whole entity), razmerje med rokama predstavlja razmerje med predstavljenima subjektoma. Roki lahko prikazujeta rokovanje z istim predmetom (npr. *ročaj kosilnice*) ali z različnimi predmeti (npr. *z eno roko držimo jabolko in z drugo roko držimo nož, s katerim odrežemo en kos*). Klasifikatorji so lahko izraženi bolj kompleksno, samo z mimiko in premikanjem telesa. S tem kretalec izrazi pomen in v prejemniku vzbudi miselno podobo (prim. Hill et al., 2019).

Zlaganje

Kot že povedano, se tvorjenke delijo na domače tvorjene in izposojene tvorjenke. Domače tvorjenke so sestavljene neodvisno od tvorjenk, ki obstajajo v okoliškem govornem jeziku. Znotraj domačih tvorjenk je možno ločevati med zaporednimi in simultanimi tvorjenkami.

Pri zaporednih tvorjenkah je en sestavni del kretan po drugem, kjer je pri nekaterih zaporednih tvorjenkah ohranjena celotna oblika kretnje, pri drugih pa lahko pride do značilnih fonoloških redukcij ali asimilacij pri enem ali obeh korenih, ki sestavljata tvorjenko (Quer et al., 2017).

Simultane tvorjenke

Pri simultanih tvorjenkah sta sestavna dela izražena hkrati oz. simultano, torej so vse tvorjenke tega tipa dvoročne, pri čemer ena roka pokaže en del kretnje, druga roka pa istočasno en del druge kretnje.

Tipi se razlikujejo po tem, koliko je mogoče ponovno pridobiti uporabljeni obliki tudi kot polnopomenski enoti, čeprav se večina takih tvorjenk uporablja v okrnjeni obliki (Quer et al., 2017).

Med znakovnimi jeziki so okrnjene oblike veliko bolj pogoste. V takih tvorjenkah sta ena ali obe osnovni kretnji dvoročni. Da se lahko kretata istočasno, se ena izmed rok osnovne kretnje (ali kretenj) ne uporablja. Tak primer sta iz nizozemskega znakovnega jezika kretnji SATURDAY (hand 1) + SUNDAY (hand 2) = WEEKEND / SOBOTA (roka1) + NEDELJA (roka2) = VIKEND. Obe osnovni kretnji sta simetrični dvoročni kretnji, ki se kretata v nevtralnem kretalnem prostoru.

SATURDAY (h1) + SUNDAY (h2)
SOBOTA (roka1) + NEDELJA (roka2)

= WEEKEND
= VIKEND

Slika 9 Prikaz simultanih kretenj (SignGram Blueprint, Quer et al., 2017)

Simultano tvorjenje dopušča tudi vključevanje števil, kar po navadi privede do enoročne kretnje, ki združuje sestavne dele dveh neodvisnih kretenj (prim. Quer 2017 po Ktejik, 2013 in Liddell, 1997). Da je znakovni jezik povsem drugi sistem kot ubesedeni jezik, dokazujejo tudi različne možnosti tvorbe novih kretenj. Tudi v slovenskem znakovnem jeziku je to opazno pri kretnji, npr. dva tisoč.

Sliki 10 in 11 Prikaz kretenj 2000 (Slovar slovenskega znakovnega jezika in slovnica in osebna ponazoritev)

Izpeljava

V besednih jezikih na izpeljavo kaže dodajanje obrazil, torej dodajanje morfema korenu oz. osnovni besedotvorni podstavi, kakor je na primer angleška predpona 'un-' pri »undo« ali '-able' pri »likeable« ali slovensko priponsko obrazilo pripona *-išče* pri *parkirišče* ali predponsko obrazilo *pre-* pri *prehitro*. V znakovnih jezikih zelo redko pride do dodajanja pomenov priponskih obrazil. Pogosteje pa na izpeljavo kaže sprememba v gibanju določene kretnje ali v nekaterih primerih sprememba oblike roke.

Tako slovenski kot drugi omenjeni znakovni jeziki za zanikanje dodajajo kretenjske sestavine, ki so sicer sporočilno enakovredne priponskim obrazilom, npr. DON'T KNOW / NE VEM, DON'T LIKE / NE MARAM in DON'T WANT / NOČEM. Priponsko obrazilo je pri teh primerih sestavljeno iz gibanja navzven in obrata zapestja. V primeru, da pri osnovni kretnji pride do spremembe oblike roke, priponsko obrazilo to spremembo obrne (kretnja ima zapirajočo spremembo oblike roke, medtem ko ima negativna pripona, dodana kretnji, odpirajočo spremembo oblike roke) (prim. Hill et al., 2019).

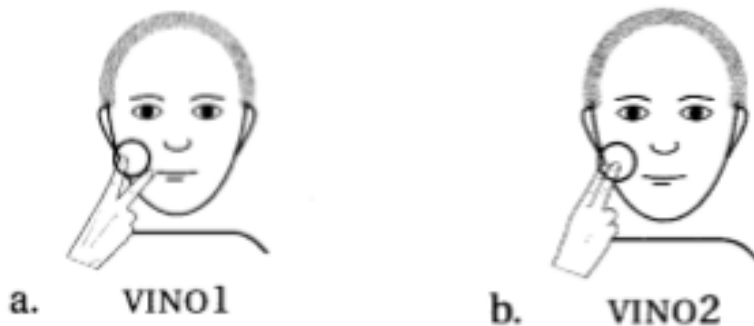
Metodologija za zapis kretenj (slikovna podlaga)

Kako in zakaj se v slovenskem znakovnem jeziku lotevamo tvorjenja novih kretenj

Slovenski jezik in slovenski znakovni jezik soobstajata, vendar je z vidika tvorjenosti ubesedeni jezik v pričakovani prednosti pred kretenjsko govorico oz. znakovnim jezikom kot jezikovnim sistemom. Uporabniki slovenskega znakovnega jezika se namreč vsakodnevno srečujemo z novejšo leksiko, ki se v govoru že aktivno uporablja, nima pa še ustreznih kretenj v slovenskem znakovnem jeziku. Posledično se največji primanjkljaj čuti ravno v izobraževanju, in praktično na vseh učnih področjih. Smer nove leksike poteka iz verbalnega v znakovni jezik. To ne pomeni, da je tvorjena beseda v slovenskem jeziku tudi tvorjena kretnja v slovenskem znakovnem jeziku in obratno.

V vseh jezikih, govorjenih/ubesedenih ali znakovnih, obstaja povezava med izrazom/obliko in pomenom, ki je dogovorna oz. arbitrarna. Za nastanek kretnje lahko obstaja začetni vzrok oz. motivacija, ki temelji na povezavi oblike s pomenom. Motivacija za novo slovensko kretnjo lahko izvira iz govorjenih in tujih znakovnih jezikov, iz vidne podobe nečesa, včasih pa motivacije preprosto ne moremo najti (Pavlič, 2019).

Sposojena kretnja pogosto nastane pod vplivom govorjenega jezika. Tako je za kretnjo vino v slovenskem znakovnem jeziku na izbiro oblike roke vplivala beseda iz ubesedenega jezika, ki se začne s črko »v«. V znakovnem jeziku se lahko sčasoma zaradi drugačnih zakonitosti samega jezika začnejo sistematično dogajati spremembe, npr. oblika roke se spremeni (prim. Pavlič, 2019).

Slika 11 Prikaz kretenj vino (Pavlič, 2019)

Vidne oz. vizualne kretnje so nastale zaradi vpliva podobe določene vsebine, ki je določila obliko roke, npr. pri kretnji skakati oblika roke pokaže noge (prim. Pavlič, 2019), sem sodijo tudi že prej omenjeni klasifikatorji.

Slika 12 Prikaz kretnje skakati (Pavlič, 2019)

Pri drugih domačih kretnjah na obliko roke ni bilo nobenega vpliva.

Slika 13 Prikaz kretnje strokovnjak (Pavlič, 2019)

Ko vemo, kako je nastala določena kretnja, je na podlagi tega potrebno ločiti tvorjeno kretnjo od kretnje, ki je znakovna zveza. Nekatere tvorjenke v znakovnem jeziku, podobno tudi besedne zveze, so sestavljene iz jedra in dopolnila (pridevnika, prislova), kljub temu pa je med njimi veliko razlik. Možne smernice po Queru v knjigi *SignGram Blueprint* so (Kerman, 2020):

- da se sestavni deli pri besednih zvezah lahko spremenijo, pri tvorjenkah pa ne (primer: GRAH, zelena + kroglice);
- da je ločljivost med posameznimi sestavnimi deli mogoča v besednih zvezah, ne pa v tvorjenkah, kjer se njihov pomen tekom tvorjenja spremeni v novo enoto;
- da je za tvorjenke tipična generičnost dopolnila (ustaljena ponavljajoča lastnost, ki je značilna za celotno vrsto dopolnil);
- da se spremeni gibanje obeh sestavnih delov pri tvorjenkah;
- da se oblika rok pri tvorjenkah spremeni;

Izhodišče tipologije v slovenskem znakovnem jeziku je v tvorjeni kretnji, ki se ji v slovenskem jeziku pravi besedna tvorjenka. Tudi v tipologijo so vključena poimenovanja, ki so sicer tipična za ubesedeni jezik. Po merilih Josepa Quera in Josepha C. Hilla, bi tvorjena kretnja lahko bila tista:

- ki je sestavljena iz dveh korenskih morfemov kretenj, zato sta kretnji celovito oblikovani;
- ki je sestavljena iz dveh korenskih morfemov kretenj, vendar so fonološke redukcije ali asimilacije pri enem ali obeh korenskih morfemih tudi kretalno izražene;
- ki ima drugi sestavni del odkretan takoj za prvim;
- ki ima oba sestavna dela hkrati odkretana, tako da je lahko ena roka del ene kretnje, druga roka pa druge, lahko pa se sestavi tudi nova kretnja, ki popolnoma združi oba dela;
- pri kateri intenzivnost, iterativnost in tudi obseg giba določajo besedno vrsto;
- ki je izražena s klasifikatorskim glagolom.

Analiza

Besedje na temo promet je bilo za analizo izbrano zaradi splošne, vsakdanje uporabe v slovenskem znakovnem jeziku in s predvidevanjem, da ima zato večji nabor besedišča kot ostala področja. V pomoč pri sami izbiri teme je bil tudi spletni Slovar slovenskega znakovnega jezika, v katerem so bili pregledani tematski sklopi in obstoječe kretnje v posameznem sklopu. Izbrane so bile iztočnice, ki so glede slovenskega besedotvorja raznolike, npr. avtocesta, predor, ladjica. V ta namen je bil sestavljen nabor tvorjenk v slovenskem jeziku in s pomočjo teh je nastalo besedilo (Kerman, 2020).

Analiza kretenj vsebuje opis posamezne kretnje, se pravi, kakšna je oblika roke, prstov, usmeritev, kakšno je gibanje, kako je izražena mimika in kakšna je možna znakovna razlaga posamezne kretnje.

Zapisi potekov različnih kretenj

Analiza vsebuje slikovno gradivo s poteki posamezne kretnje. Na spodnji legendi so prikazani znaki, s katerimi je v slikovnem gradivo označena izvedba kretnje.

	smer gibanja		ponavljajoča se kretnja v gibanju
	ponavljajoče se gibanje		migajoči prsti
	gibanje se sunkovito ustavi	M W	kratko ponavljajoče se udarjanje
	gibanje se ponavlja v obe smeri		s palcem pomanemo blazinice drugih prstov (ščepec)
	kroženje	A-N-A	črkovana beseda
	ponavljajoče se kroženje		
	razprti prsti se sklenejo v smeri puščice		
	sklenjeni prsti se razprejo v smeri puščice		
	nasprotno gibanje		
	spiralno gibanje		
	gibanje kretenj v vrstnem redu števil		

Slika 14 Legenda zapisa kretenj (Podboršek, Krajnc, 2013)

Praktična predstavitev in analiza tvorjenih kretenj

Posamezna tvorjena kretnja ima več načinov upodobitve. Iz gradiva sta izbrana najbolj reprezentativna primera tvorjene kretnje, ki najbolj izražata in hkrati prikazujeta tvorjenost v slovenskem znakovnem jeziku.

AVTOCESTA

Opis kretnje: za besedo avtocesta je odkretana ena kretnja, ki je dvoročna. Sredinec in palec na vsaki roki sta v kontaktu. Ostali prsti so odprti, dlani sta obrnjeni navznoter.

Gibanje: kretnja ima začetno gibanje v zapestju. Roki se iz navpičnega položaja premakneta v vodoravnega. Gibanje sredinca in palca je frcanje.

Mesto kretanja: v nevtralnem kretalnem prostoru

Mimika: prikimavanje

Znakotvorna razlaga: beseda avtocesta je odkretana tvorjeno, in sicer iz osnovne kretnje za cesto in osnovne kretnje za hitro, vidni sta redukcija in asimilacija.

CESTA

CESTA Z REDUKCIJO GIBANJA

Osnovna kretnja za cesto je dvoročna. Kazalec in palec sta v kontaktu in na vsaki roki tvorita krog. Ostali prsti so iztegnjeni, dlani sta obrnjeni navznoter. Kretnja se začne v komolcih in poteka ravno po nevtralnem kretalnem prostoru. Iz ravnega gibanja, ki izvira iz komolcev, se kretnja reducira na gibanje, ki izvira iz zapestja.

HITRO

HITRO Z REDUKCIJO GIBANJA
IN ASIMILACIJO POLOŽAJA ROKE

Osnovna kretnja za hitro je dvoročna. Sredinec in palec na vsaki roki sta v kontaktu, tako da tvorita krog. Kroga se medsebojno dotikata. Drža obeh rok je rahlo rotirana.

Gibanje, v obliki ravnega odmikanja desne roke, se odvija v frcu sredinca in palca na obeh rokah. Pri gibanju sodelujeta tudi zapestje in komolec desne roke, ki potujeta v smeri odmika (od leve proti desni). Pri kretnji je prišlo do redukcije gibanja – odmik desne roke od leve, ohranilo se je frcanje sredinca in palca na obeh roka.

Pri obeh kretnjah se je zgodil proces redukcije. Nova kretnja ohrani usmerjenost reducirane kretnje za cesto, medtem se zgodi še proces, imenovan fonološka asimilacija, pri katerem nova kretnja prevzame značilnosti in položaj prstov (frcanje sredinca in palca) po reducirani kretnji za hitro (Kerman, 2020).

OVINEK

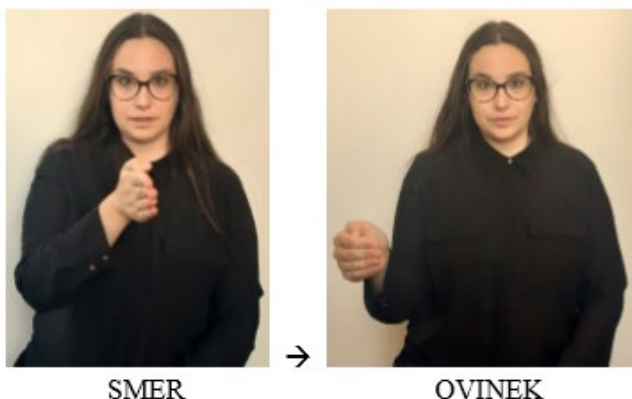
Opis kretnje: za besedo ovinek je odkretana ena kretnja, ki je enoročna. Pri kretnji je dlan dominantne roke rahlo ukrivljena in usmerjena od telesa (Kerman, 2020).

Gibanje: roka v polkrogu potuje v smeri dominantne roke.

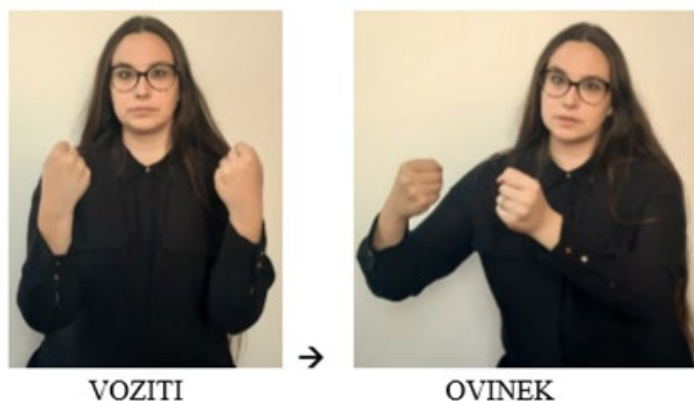
Mesto kretanja: v nevtralnem kretalnem prostoru in izven njega na strani dominantne roke.

Mimika: nevtralna

Znakotvorna razlaga: beseda ovinek je prekretana tvorjeno, saj se osnovni kretnji za smer spremenita smer gibanja iz ravnega v polkrožno gibanje in oblika roka iz ravne v prelomljeno. Pri osnovni kretnji za smer je dlan iztegnjena in usmerjena navznoter.

Kretnja ovinek ima še eno zanimivo različico z drugačno obliko roke. Znakotvorna razlaga: beseda ovinek je odkretana tvorjeno, saj se osnovni kretnji za voziti spremenita smer gibanja iz naprej v smer dominantne roke ter usmerjenost roke iz navzgor v naprej. Pri osnovni kretnji za voziti sta dominantna in nedominantna roka v drži volana in sta usmerjeni naprej.

Primer rabe znakovnega jezika v šoli

Učitelj tolmač je zadolžen za prenos informacij med gluhim učencem in učitelji, dijaki in ostalimi zaposlenimi v šolstvu. Njegova glavna naloga je, da vzpostavlja ter ohranja stik in komunikacijo. Učitelj tolmač tolmači gluhim, naglušnim otrokom, učencem in dijakom ter otrokom, učencem in dijakom s polževim vsadkom od vrta do srednje šole.

Ti otroci, učenci oz. dijaki prihajajo iz različnih krajev, nekateri so iz tujine, z različnim znanjem in razumevanjem samega slovenskega znakovnega jezika. Izobražujejo se lahko v okviru Zavoda za gluhe in naglušne Ljubljana ali pa so integrirani v osnovno ali srednjo šolo kje drugje. Učitelj tolmač sedi spredaj, če tolmači sam, lahko pa dela tudi v timu z gluhim učiteljem tolmačem, kjer tolmačenje poteka v smeri učitelj, učitelj tolmač, gluhi učitelj tolmač, gluhi učenec in obratno. Takrat učitelj tolmač sedi zadaj v učilnici in tolmači gluhemu učitelju tolmaču, ki sedi spredaj, pred gluhim učencem.

Učitelj tolmač se vsakodnevno srečuje z besedami, ki v slovenskem znakovnem jeziku še nimajo ustrezne kretnje ali pa je kretnja za določeno besedo še toliko nova ali celo premalokrat uporabljena, da je širšemu krogu uporabnikov še nepoznana. To velja še zlasti za primere s strokovnih področij, kot so npr. strojništvo, lesarstvo, grafika ... Za pouk strojništva so nekateri učitelji tolmači skupaj z učitelji izoblikovali slovar kretenj.

Nemalokrat se zgodi, da je učitelj tolmač primoran skupaj z učencem tvoriti kretnjo za besedo, tudi za to, da bi mu bila kretnja bolj jasna, npr. kretnja za vezalno priredje, ločno, sklepalno ... Učitelj izhaja iz učenčevega predvidevanja: učenec npr. pozna kretnjo za povezati, ločiti, sklepati, k tem kretnjam je bila dodana kretnja za stavek (učenec jo že pozna). Kasneje se je kretnja za stavek lahko izpuščala, saj je bilo glede na napovedano snov učencu jasno, da bo kretnja povezati (brez dodane kretnje za stavek) pomenila vezalno priredje. Pri tolmačenju veznikov je imelo veliko vlogo odgledovanje z ustnic, sploh pri temveč, marveč in ampak, ki se pokažejo in pomenijo enako, ampak se zapišejo različno.

Zagotovo eden izmed težjih izzivov tolmačenja je tolmačenje literarnega besedila. Pri gluhi osebi odpade možnost interpretativnega branja, ki ga lahko nadomestimo z obrazno in telesno mimiko. Tolmačeva naloga je, da poskusi besedilo predstaviti pomensko smiselno in doživljajsko pristno. Tu predstavljamo primer obravnave Cankarjevega Kostanja posebne sorte iz srednje šole, v katero je bil gluhi učenec integriran. Na tolmačenje besedila se je tolmač že v naprej pripravil, tako da je bilo lahko sprotno tolmačeno.

Priprava je bila zelo pomembna za izražanje pravilne mimike obraza opis krasnega kostanja, groteskni opisov na Marjetinem obrazu, razmetanih kosti pod kostanjem.

Mimika je kretnjam dala živost in pomenskost, učencu pa omogočila doživljanje besedila, saj je potoval skozi prelepost kostanja, popačenih opisov oči, ust, nosu, čeljusti, do groznega pokopališča žrtev. Po prebranem besedilu je sledila razlaga literarnega besedila in oblikovanje sheme z ključnimi ugotovitvami.

Ta vsebuje osnovne podatke o besedilu, kratko obnovo, razlago simbolov in idejo. Besedilo v shemi je preprosto; večinoma so enostavne povedi, preprosta raba glagolov in samostalnikov, ki jih učenec pozna in razume, ter se za lažjo pomnjenje ponavljajo. Še enkrat sta tudi zapisana pomena črtice in groteske. Shemo sestavlja tudi slikovno gradivo, ki poleg lažjega razumevanja, služi kot nit zaporedja dogodkov in čustvena asociacija na dogodke.

<p>IDEJA</p> <p>Ideja je v dveh stavkih:</p> <ol style="list-style-type: none"> »Zdaj se je izkazalo, od kod ta moč, ta ljubezen in ta mladost!« »Oj prijatelji, ljubi moji, to nam bodo še cveteli kostanji!« <p>RAZLAGA 1: zaradi vojne umre veliko ljudi, veliko kostanjev, ki cvetijo, pomeni veliko pokopališč.</p> <p>RAZLAGA 2: umiranje se bo končalo zmagalo bo življenje, kostanj, ki cveti pomeni vero v življenje.</p>			<p>ČRTICA v zbirki PODOBE IZ SANJ Leta 1917</p> <p>Črtica je zelo kratka zgodba, ima en glavnih dogodkov ali doživetij: Marjeta vidi človeške kosti.</p>
<p>KRATKA OBNOVA in SIMBOLI</p> <p>Marjeta se zbudi in gre h kostanju.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Pod njim začne kopati. - Začne kričati. - Pod koreninami ni našla zaklada. Našla je človeške kosti. - Človeških kosti je veliko in so razmetane pod kostanjem. <p>Razmetane kosti so SIMBOL pokopališča žrtev iz 1. svetovne vojne (1914–1918).</p> 	 <p>IVAN CANKAR: KOSTANJ POSEBNE SORTE</p>	<p>KRATKA OBNOVA in SIMBOLI</p> <p>Opisan je kostanj kot najlepše drevo, ker:</p> <ul style="list-style-type: none"> - prvi cveti, - ima lepo krošnjo, - listi so dolgo zeleni, - če sedi pod kostanjem, postaneš mlad, - če sedi pod kostanjem, si vesel, nič ni slabo, žalostno, - če sedi pod kostanjem si zelo zaljubljen. <p>Kostanj je SIMBOL:</p> <ul style="list-style-type: none"> - dobrote, - ljubezni, - upanja 	
<p>KRATKA OBNOVA in SIMBOLI</p> <p>Sanje enooke Marjete:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Po kostanju hodijo zlati hrošči. - En hrošč pade na Marjeto. - Marjetin obraz je opisan grozno: eno oko, velik nos in velika usta - Odide ji v nos in Marjeta kihne. <p>Hrošči so SIMBOL za bogastvo.</p> <p>Croteska: če so oseba, predmet, situacija opisani nelep, popačeno.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Opis Marjetinega obraza 			

Slika 15: Shema (Kerman De Luisa, 2020)

Ugotovitve

V slovenskem verbalnem jeziku je tvorjena beseda tista, pri kateri se ločita besedotvorna podstava in obrazila. V slovenskem znakovnem jeziku skladske podstave ni, posledično tudi ni besedotvorne podstave in obrazil, zato je ugotavljanje tvorjene kretnje še toliko težje. Za določanje tvorjene kretnje so zato potrebni določeni pogoji:

- Iskanje osnovne kretnje, ki je lahko izhodišče in pogoj za določanje nadaljnega tvorjenja. Osnovni kretnji bi se lahko reklo izhodiščna motivacija za možno tvorjeno kretnjo (v primeru *avtocesta* sta to 'hitro' in 'cesta', v primeru *ovinek* je to 'smer'). V ubesedenem jeziku sta njena ustreznika besedni koren ali netvorjena beseda z osnovnim pomenom.
- V poteku tvorjenja kretnje se spreminjajo temeljne prvine oz. elementi osnovne kretnje, kot so oblika roke, prsti, usmerjenost, smer gibanja, mesto kretanja, intenziteta. Za pogoj tvorjenosti se osnovni kretnji mora spremeniti le eden izmed zgoraj navedenih elementov. Pri večini primerov je sodelovalo več sprememb hkrati, npr. sprememba oblike roke, usmerjenosti in smeri gibanja.
- Procesu reduciranja in popolne ali delne asimilacije, ki sodelujejo pri preoblikovanju zgoraj naštetih elementov. Največ procesov redukcij je bilo izvedenih pri skrajšanju gibanja in trajanja. Asimilacija se pojavlja tako, da osnovna oblika prstov prevzame značilno obliko druge kretnje ali pa da osnovna kretnja prevzame obliko identifikatorja velikosti in oblik. Zelo težko je bilo določiti tvorjenost kretnjam, ki vsebujejo določevalce velikosti in oblik, kjer ta ni bil asimiliran v osnovno kretnjo. Pri popolni asimilaciji osnovna kretnja od druge kretnje prevzame vse zgoraj našteje elemente v celoti, pri delni asimilaciji pa lahko prevzame značilnosti samo enega ali večjemu manjšino elementov (prim. Kerman, 2020).

Zgoraj našteji temeljni elementi sodelujejo pri že poznanem načinu tvorjenja zanikanih glagolov, všteti pod način izpeljave, npr. *imam – nimam, slišim – ne slišim*.

Reševanje težav vsakodnevnega srečevanja z besedami, ki v slovenskem znakovnem jeziku še nimajo ustrezne kretnje ali pa so nove in premalokrat uporabljene poteka v obliki slovarjev kretenj, ki jih oblikujejo učitelji in tolmači ter tvorjenjem kretenj z učenci iz že poznanih kretenj, ki tokrat dobijo nov pomen, potem pa so kot opora dobrodošle vizualne predstave vsebine kot so sheme.

Summary

The Slovene language and the Slovene sign language are separate natural language systems, each with its own structure, rules, and usage. The article presents both the verbal language and the signed one according to De Saussure's understanding of languages. Both languages establish a connection in the same way between the hearing and visual representation and the perception an individual has about something.

In terms of usage, the Slovene sign language is subordinate to the Slovene verbal language. Due to the constant expanding of the vocabulary, newly formed words and signs are appearing in both language systems. The need for new formations extends from the verbal language to the sign language, which, however, does not mean that both language systems use the same formation processes. The Slovene verbal language word formation processes and their denominations are firmly established. The formation of new signs, or sign formations, within sign languages, is defined as the study of observing the formation of new sign from pre-existing basic signs and the recording of this process.

There haven't been many studies in this field for the Slovene sign language. The foundations for further research of sign formation are presented through some basic elements: mimics, hand shape, finger shape, motion, with describing possible sign formation processes and with the compounded sign indicators in other languages and their analysis in actual examples.

Researches have shown that with every possible compounded sign it is primarily necessary to determine its root sign and then observe the changing of its basic elements. It is equally important to take note of which elements of the starting sign are minimized and assimilated and if the starting sign takes on a new shape.

To ensure the conveying of quality material interpreters must rely on creating field-specific dictionaries, on forming new signs, by attributing new meanings to existing signs and by using diagrams.

Literatura

- De Saussure, F. (1997). *Predavanja iz splošnega jezikoslovja*. Ljubljana: ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij. 79–84.
- Dvorščak, D. (2017). Slovenski znakovni jezik v luči Saussurjevega pojmovanja jezika. *Cogito* 13, 81.
- Hill, J., C. et al. (2019). *Sign Languages Structures and Contexts*. Združeno kraljestvo, Abingdon: Routledge. 34–41.

- Kerman, A. E. (2020). *Primerjava slovenskega in slovenskega znakovnega jezika na področju besedotvorja*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani Filozofska fakulteta.
- Klima, E., S. in Bellugi, U. (1979). *The Sign of Language*. Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press. 211.
- Pavlič, M. (2019). *Priročna slovnica slovenskega znakovnega jezika*. Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenija: založba ZRC.
- Podboršek, L. in Krajnc, K. (2006). *Naučimo se slovenskega znakovnega jezika 1: Učbenik za slovenski znakovni jezik*. Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenija. 22, 23, 25, 29.
- Podboršek, L. in Krajnc, K. (2013). *Naučimo se kretenj slovenskega znakovnega jezika: Učbenik za slovenski znakovni jezik 3*. Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenija. 4, 7–8.
- Vidovič Muha, A. (2018). *Slovensko skladiščno besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Žele, A. (2010). Znakovni jezik tudi kot pobuda in izziv za jezikoslovna razmišljanja o jezikovnih možnostih. *Ko govorijo roke* 10/4, 4.
- Žele, A. in Bauman, J. (2011). Slovenski znakovni jezik med normo in prakso. V: Kranjc, S. (ur.). *Meddisciplinarnost v slovenistiki*. Obdobja. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011. 557–582.
- Quer, J. et al. (2017) *SignGram Blueprint*. Walter de Gruyter GmbH. Berlin/Boston. 172–180.

Avtorici

Ana Elizabeta Kerman De Luisa, mag. prof. slov.

Osnovna šola Franceta Prešerna Črenšovci, Ulica Juša Kramarja 10, 9232 Črenšovci, Slovenija, e-pošta: ana.kerman@gmail.com

Elementary School France Prešeren Črenšovci, Ulica Juša Kramarja 10, 9232 Črenšovci, Slovenia, e-mail: ana.kerman@gmail.com

Dr. Andreja Žele, PhD

redna profesorica, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana in Znanstvenoraziskovalni center SAZU (ZRC SAZU), Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, e-pošta: andreja.zele@ff.uni-lj.si, andrejaz@zrc-sazu.si

Full professor, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana and Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts (ZRC SAZU), Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, e-mail: andreja.zele@ff.uni-lj.si, andrejaz@zrc-sazu.si